

Közlemények

SÁNDOR PÁL

Deák és a titkosrendőrség.
Titkosrendőri adalék politikai koncepciójáról
(1843)

1. Pillantás a „kabinet” abszolutizmus és a rendőrruralom működésére

II. József császár így jellemezte egy alkalommal az ifjú Ferenc főherceget, unokaöccseinek egyikét: „a test és a lélek minden kellemének híján van, akiben az érzéketlenség és a közöny jellegzetesen keveredik az ügyeket meglehetősen jól szervező fő kérelhetetlen makacsságával.” Ez a jellemzés Ferencről, aki 1792 tavaszán, huszonnégy éves korában lép a trónra, lényegében helytállónak bizonyult több mint négy évtizedes uralkodásának végéig. A lelki ridegség, párosulva a szellem fényeinek hiányával, nála is, mint a legtöbb kisszerű egyéniségnél, ki hatalmat kap maga alá, erős hajlamot fejleszt ki az emberek és a dolgok kicsinyes megítélésére. Az önbizalom hiánya egyéni félelmeit, a tehetséges fők iránti féltékenysége pedig a nagyfokú bizalmatlanság érzéseit táplálja benne. Ezeket a negatív emberi tulajdonságait az érzéketlenség és a közöny leple mögé rejt, és a kérelhetetlen hivatali kormányzás módszereivel kívánja ellensúlyozni. Abszolutizmusának politikai irányát fiatalkori élményei szabják meg: a francia forradalom fenyegető tapasztalatai, nagynénje, Marie Antoinette-nek és királyi családjának halála (1793-ban), majd két évvel később a magyarországi jakobinus mozgalom és a vele párhuzamos ausztriai összeesküvés. Kérelhetetlen ellensége minden liberális és nemzeti fejlődésnek. A társadalmi fejlődést mozdulatlanlanságra akarja ítélni, s ehhez az irányhoz igazítja kormányzásának – egyéni félelmeitől motivált – gyakorlatát. Maga köré gyűjti az olcsó érvényesülés vágyától fűtött, közepes képességű hivatalnokokat, s ezekből alakítja ki titkos tanácsadónak körét, az ún. titkos kabinetet. A központi hivatalszervezetet azért is alakítgatja át minduntalan – 1801-ben, majd 1814-ben újra –, hogy bizalmatlanságát érvényesítse, és biztosítsa szürke eminenciásainak befolyását. A hatalmi gépezet ilyen működtetése eredményezi a liberális szellemtől és mozgalmaktól való félelem ellenszereként a titkos kabinetet szolgáló rendőrruralom további szigorítását, még teljesebb kibontakoztatását, annak össze – a felvilágosodás szellemét megcsúfoló – adminisztratív rendszabályaival. A levéltárvizsgáló helyek létesítését, a titkos kémhálózat irodáinak kiépítését, a könnyen megvásárolt állami hivatalnokokból, városi tisztviselőkből toborzott titkos levelező gárdával, a cenzúra megszigorítását, az egyetemek szorosabb felügyelet alá vonását (az 1819. évi karlsbadi határozat), a személyes megfélemlítés különféle módszereit a Bécsbe idézgetésektől az állásvesztés formáig.

A titkos kabinet javaslati és döntései számára a bécsi udvari rendőrhatóság (a rendőrminisztérium) és az 1802-től alá rendelt udvari cenzúra-hatóság szolgáltat anyagot. Vezetője, 1817 óta, az Osztrák-Sziléziában született, a hivatali ranglétrán több mint másfél évtized során felkapaszkodott, félművelt és kivételesen rossz szellemű Sedlnitzky József gróf.

A titkosrendőrség kiépített hálózata egyrészt a határállomásokon, másrészt az egyes nagyobb magyar városokban (Budán, Pesten, Pozsonyban, Nagyszombaton, Debrecenben, Sopronban, Temesvárott és Zágrábban) ügyszólván az egész magyar politikai és közéletet megfigyelés alatt tartja. Feladata közé tartozik az újító mozgalmak propagandájának távoltartása. A külföldről beszivárogtatott liberális szellemű könyvek lefoglalása a határátkelőhelyeken, az itthon megjelentek cenzúra alá vetése, illetve betiltása. A magyar városokban létesült és a politikai-szellemi életet mozgásban tartó olvasóköri, a kölcsönkönyvtárak működésének eltiltása. A politikai klubok életének megfigyelése, a magánlevelezők leveleinek postai ellenőrzése. A fontosabbnak ítélt személyek levélvivőinek kikutatása, a Pozsonyból Bécsbe gyakrabban utazók megfigyelése, megmotozása, leveleik elkobzása s nemegyszer eljárás indítása ellenük. A titkosrendőrség emellett különös gondot fordít a magyar rendi ellenzék, illetve az 1812-től kényuralmi módon beszüntetett, majd a kül- és belpolitikai körülmények nyomása folytán 1825-től ismét engedélyezett magyar országgyűlések megyei előkészületének, eseményeinek megfigyelésére és fontosabb szereplőinek módszeres szemmel tartására. Sedlnitzky ezzel a feladattal az egykori katonatisztet, Ferstl Lipót udvari tanácsost bizza meg. Ő a pozsonyi országgyűlési rendőrség főnöke, aki külön megfigyelő apparátust működtet az országgyűlések idején Pozsonyban. Embereinek legtöbbször a főpostán meg az ellenzéki követek lakhelyének közelében helyezi el. Sedlnitzky „hidrái” – akkor így gúnyolta az ellenzék a rendőrség besúgóit, a kilencfejű mondai víziszörny csúf alakjának nevével illetve őket – felbontják és elolvassák a követek postán küldött leveleit. Azok tartalmáról csakúgy, mint íróik politikai nézeteiről, futárszolgálat útján tudósítják Sedlnitzkyt s az ő személyén keresztül Metternichet, sőt közvetlenül magát az uralkodót is. Jól szervezett kémhálózat működik és telepedik rá a lassan mozgásba lendülő magyar politikai életre, amely különösen a harmincas évek fordulójától okoz növekvő gondokat a megcsontosodott ferenci abszolutizmus ötödik hadoszlopának.

A nagyobb és kisebb stílusú besúgók beszerzése a történelem ősi szabályai szerint történik. Pénz, hivatali vagy más jövedelmező állás, állandó megfigyeltetések esetében még többletfizetés is, és egyéb jutalmak osztogatása, megvesztegetés, rafinált lélekvásárlás: ezek az egyszerű, a jól bevált módszerek, amelyeket a hatalmi gépezet kijelölt vezetői mindenkor sikerrel tudnak alkalmazni. Léven mindig kikereshető a társadalom tagjai közül az anyagilag leromlott s ezért az olcsó karrier után vágyakozó, a pénzzel-hivatallal, egyéb jövedelmező állásokkal megvesztegethető, a hatalom kegyeit elnyerni, haragját pedig elkerülni igyekvők hada.

Az udvarnak sok fejtörést okozó és az osztrák abszolutizmus ellen a politikai „fáltörő kos” szerepét játszó Wesselényi Miklós bárót már az 1825–27. évi országgyűlés kezdete óta rendszeresen figyelik a titkosrendőrség emberei. Egyik besúgója éppen rokona, anyai nagybátyja, Cserey őrnagy. A másik az erdélyi ügyekben jártas egyén, ki Istvánffy Antal álnéven ügködik. Ez a besúgó napi 5 forintért írja róla jelentéseit a rendőrségnek. Wesselényi írnokát, Andrassy Józsefet is megvásárolják kémnek. Ferstl így Wesselényi minden jelentősebb lépéséről tud. Talán ennek is köszönhető, hogy egy 1834. szeptember 19-i keltezésű, Metternich kancellárhoz írott levelében javasolja: Wesselényit az örültek házába, vagy más külön őrző helyre kellene elzárni, hogy a kitudó szervező-készségről tanuskodó, a politikai klubokban igen népszerű, vezető ellenzéki férfiút „kivonja” a magyar politikai életből. Emellett a bécsi udvari rendőrhatalóság teljes politikai

jellemzést is készített embereivel az országgyűlési követekről és a felsőtábla tagjairól. Ezek közt hosszan és kritikai éllel jellemzik Széchenyi István politikai és magán-tevékenységét is, az „anglománia” címkéjével illetve a reformszellem nagy kezdeményezőjét. E jellemzések készítésére Metternich kancellár ad titkos utasítást a rendőrminiszternek. Az akták pedig hamar eljutnak az uralkodó kezeihez is, s onnan az ő titkos irattárába. Az uralkodó más úton is értesül – sokszor eltúlzott formában – a reformszellem ébredéséről tanúskodó jelenségekről. A kormányzat szolgálatában álló, mozgékony Wirkner Lajos kancellista „Élményeim” című, 1879-ben Pozsonyban kiadott életrajzában öndicséretben a következőket írja. A városi postán alkalmazott „egyének”, tudva a királlyal való bizalmas kapcsolatáról, előre közölték vele jelentéseik tartalmát. Ezeket azután saját észrevételeivel megtoldva, futárral küldte Bécsbe, Reviczky Ádám kancellárnak. Ezért sokszor megtörtént, hogy amit a kényelmes Sedlnitzky fontoskodva közölni akart az uralkodóval, azt már tőle előbb is megtudta.

A kémhálózat szálai a legfelsőbb vezetéstől a fizetett besúgók és az elveiket könnyen felcserélő s ezért megvesztegethető politikai karrieristák során keresztül elvezetnek a konzervatív szellemű követek személyéig. Ezek politikai érdekből szolgálnak információkkal az ellenzékiek titkos összjövetelein és az országos üléseket megelőző, csak a megyei követek által látogatott, politikailag kötetlenebb, ún. kerületi üléseken kialakított elvi és taktikai megfontolásokról. Az ellenzékiek azonban hamar rájönnek, hogy a bécsi kormány pontos értesítéseket szerez bizalmas tanácskozásaikról. Ezért mondta Klauzál Gábor, Csongrád megye reformpárti követe: kémek mindig akadnak köztünk. „Inkább sétáljunk a ligetben vagy a hegyek között és szájról szájra adjuk a közlendőket.” De a kémek séta közben is kihallgatják őket, és a hallottakról jelentéseket küldenek Bécsbe.

A titkos levelező gárda tagjai sokszor álnevek, olykor csak szignók, illetve nevük két kezdőbetűjének feltüntetésével – a kopromittálást kerülendő – gyakran névtelenül írják jelentéseiket. Feltételezhető, hogy ilyen nevek, mint „Vogel”, „Wachtl”, „Reich”, álnevek. De lehetséges, mivel a kémek egy része a német eredetű polgári lakosok soraiból verbuválódott, hogy a fent jelzettek a levelezők valódi neveit jelölik. Ismerünk továbbá „H. H.”, „C. W.”, „I. H.”, „G. H.”, „Z. Z.” kezdő betűkkel aláírt kémjelentéseket is az 1830-as évek első feléből. Akadnak azonban bizonyosan azonosítható levelezők is, akik valódi nevüket használják. Ezek közül a legismertebbek egyike a pozsonyi országgyűléseken résztvevő, konzervatív szellemű, író és publicista Majláth János gróf, aki leromlott vagyoni viszonyai miatt könnyen az udvar szolgálatába szegődik, és aki szinte hivatásszerű pontossággal tudósítja Sedlnitzkyéket az ellenzéki összjöveteleken hallottakról. A megyei ellenzék tagjai sok mindent megpróbálnak, hogy politikai tanácskozásaik helyét és tárgyát titok övezzék. Ezért mindig más ellenzéki követ szálláshelyén tartják összjöveteleiket, megbízható cselédségtől körülvéve. Erről panaszkodik Ferstl egy 1833. január 2-i keltezésű, Sedlnitzkyhez írott jelentésében. De a kormány emberei a konzervatív követek és a szolgáló személyzet lefizetése útján előbb-utóbb kifürkészik a titkos összjövetelek helyét és tárgyát. Az ott elhangzottakról pedig rövid úton tudósítják feletteseiket. A főrendek közül Wesselényiről és Széchenyiről készül a legtöbb jelentés. Az alsótábla különböző színárnyalatú és nagyságrendű követeinek soráról, és az Országgyűlési Tudósítások szerkesztése és kiadása ügyében, a pozsonyi újságíróval, Orosz Józseffel rövid életű szövetségre lépő s 1832-től Pozsonyban időző, fiatal Kossuthról is

egy halom rendőrségi anyag gyűlik össze már 1833-ig is. Sok jel szól amellett, hogy a gyenge jellemű s a hatalom kegyeit kereső Orosz már ekkor is a kormány szolgálatában áll, havi 150 forint honorárium fejében. 1837 nyaratól pedig éppen ő a kormány politikai szócsovének, a poszsonyi Hírnöknek a szerkesztője.

2. Deák a titkosrendőri jelentések tükrében

Az országgyűlésre 1833. május 1-én újonnan érkező fiatal zalai követről, Deák Ferencről, Sedlnitzkyék ekkor még semmit sem tudnak. Új ember ő, akit még követtársai sem ismernek. Személye azonban nem sokáig marad ismeretlen a legfelsőbb körök előtt sem. Metternich először 1834 áprilisa táján figyel fel rá. Az uralkodó jóváhagyásával parancsot ad a rendőrminiszternek, hogy embereivel őt is figyeltesse. Ettől kezdve Deák is a módszeresen megfigyelték listájára kerül. „Ellenőrző jelentések” készülnek róla is, „Deák jellemző magatartásáról” címmel. A rendőrségi jelentéseknek – írói közt ott található, legalábbis 1837-től, a már említett Orosz József is – azon kívül, hogy sok érdekes politikai és magántermészetű adatot tartalmaznak Deákról, van egy általános és egyúttal jellegzetes vonása. Deákot éppen körültekintő magatartása, a minden politikai előrelépést követő ellenlépés taktikus mérlegelése és az ezzel párosult elvi állhatatossága miatt tartják „veszedelmes” ellenzékinek a rendőrség emberei. Már a legelső jelentések is kiemelik „csendes” és „megfontolt” politikai modorát. A harmincas évek második feléből keltezettek pedig már „bámulatos ismeretei”-ről szólnak, mert Deák „mindent tud, ami a megyékben történik, és minden szereplő egyéni jellemével tisztában van... minden megyét úgy ismer, mint a sajátját”. Deák különösen jó helyzetfelmérő és emberismerő volt, s ezt a tulajdonságát ügyesen és ugyanakkor természetes egyszerűséggel állította politikája szolgálatába. Az 1839 júliusában kezdődő országgyűlésre ő érkezik elsőként Pozsonyba. Azért, hogy fogadhassa az érkező követeket. Mindegyikkel, különösen az újonnan érkezettekkel barátságosan elbeszélget. Mert az új követ „olyan, mint a rekruta, csak dresszírozni kell, hogy az ember azzá tegye, amivé akarja” – örökíti meg Deák szavait az 1839. június 3-i keltezésű rendőrségi jelentés. Ugyanebben még az is olvasható, hogy Deák „végtelen barátsággal fogad mindenkit”, és „mivel Deák a leghíresebb követ az egész országban, mindenki szeretné őt ismerni, s mindenkinek hízog, hogy az ország első embere barátságosan üdvözlí és szeretettel fogadjá”. Hozzátehetjük: nem minden politikai szándék nélkül.

Egyébként a politikai harcmodorát és a személyes tulajdonságait jellemzők nem voltak rossz megfigyelők. Sedlnitzky emberei kezdettől fogva valóban felismerték a törvényekkel politizáló Deáknak azt a sajátos hadművészetét, amelyre nem a dörgő hangú s hirtelen léptű ellenzéki követek rohamozó harci stílusa, hanem a lépésről lépésre haladó állhatatos politikai vonalvezetés s ennek törvényes eszközökkel való védelmi harca a jellemző. Egy nevét feltüntetni nem akaró levélíró, 1838. december 2-i, bécsi keltezésű, máig sem publikus, hosszabb politikai tudósításában a következő megállapítást teszi Deák politikájáról: „Ha az ellenzék csenedesebb is újabban, azért nem kevésbé tétlen; csak haditervét változtatta meg. Beöthy teóriáitól, amelyek könnyen heves nyilatkozatokra ragadtatnak, Deák Ferenc tanításához csatlakozott, aki a régi törvények felkutatásában és azok alkalmazásában keresi az ellenzék üdvét, s aki ezek érvényesítésében nyugalmat és

mérsékletet, de ugyanakkor állhatatosságot és hajthatatlan magatartást tanácsol.” A névtelen tudósító hangsúlyozza, hogy a Deák-féle politikai megfontolás jegyében készülnek a megyei követutasítások az 1839 júliusra meghirdetett országgyűlésre, amelynek vezérelve, hogy „az alsótábla addig semmi esetre sem bocsátkozik majd az uralkodó indítványainak tárgyalásába, amíg előbb pozitív törvényt nem hoztak a felségsértés és a hazaárulás tárgyában, mivel ilyen törvény hiányában teljesen kiszolgáltatnák magukat a kormányzat önkényének, ha szabadelvű nyilatkozatokat tesznek: az említett törvény tehát éppen ezért szükséges előfeltétele a szabadelvű országgyűlési vitáknak”. A Deák-féle politika e találó leírása akkor kapja meg igazi értelmét, ha tudjuk, hogy Deák ezt a stratégiát éppen az országgyűlési ifjak, Kossuth elfogatása és Wesselényi felségsértés és hazaárulás vádjával történt perbe fogásának idején munkálta ki és fogalmazta meg az ellenzék számára. Jobbiztosító, törvényes védelem elismertetése a célja a kormánnyal, az elítéltek védelmében az abszolutizmus jogtipró politikájának megfékezésére s ehhez kapcsoltnak – általános elvként – a szólás- és személyes szabadság törvényes kivívása és biztosítása a jövőre.

Ismeretes, hogy Deák személyesen is közben jár az udvarnál az 1839. február 1-én három évre elítelt Wesselényi szabadon bocsátása és Kossuth börtönbüntetésének elengedése érdekében. Metternich 1839. február 5-én értesül arról, hogy Deák ez ügyben Bécsben van, hogy személyes tárgyalásokat folytasson egy sor udvari tisztviselővel. Ezért sürgősen felszólítja Sedlnitzkyt, hogy feltűnés nélkül figyeltesse embereivel. Ezek minden lépéséről pontosan tájékoztatják megbízójukat. A megérkezés időpontjáról csakúgy, mint Deák ott töltött napjainak teljes programjáról. Oly hűséggel, hogy még a fiáker számát is feljegyzik, amelyben Deák másnap – február 6-án – az udvari kancelláriába hajtattott, ahol négyórás megbeszélést folytatott Bartal György udvari tanácsossal, az országgyűlési ügyek előadóival és Wirkner Lajos kancellistával. Szálláshelye – írják megfigyelői – a „Vademberhez” címzett vendégfogadó. Érkezése délutánján levelet írt Kiss Lajos udvari ágensnek, akit másnap délután meglátogatott, majd ezt az estjét az udvari színház előadásának megtekintésével zárta. A jelentések naponta készülnek, mindaddig – március elejéig –, amíg Deák legalább azt elérte, hogy a fél szemére már vak Wesselényi végül is Gräfenbergbe utazhatott szembajának gyógyítása címén.

Deák tudta, hogy figyelik. Az effajta helyzetek felismerésében régóta jártas volt. Kisebb politikai kérdések kapcsán is vigyázott a szükséges és a kötelező titoktartásra. Már fiatal követ korában is csak megbízható emberei vagy barátjai útján küldte haza leveleit Pozsonyból, nehogy azok a rendőrség embereinek kezébe jussanak. A fontosabb kérdések vagy ügyek közlését pedig senkire sem bízta. Ezeket mindig maga mondta el sógorának, amikor – megszakítva pozsonyi tartózkodását – rövid látogatásokra hazatért. Az országgyűlési ülések közötti szünetekben tartott vigalmakon, amelyeken a követek asszonyain és leányain kívül, a titkosrendőrség által szervezett úri kurtizánok is jelen voltak – mondanunk sem kell, milyen céllal –, Deák azon kevesek egyike volt, akit a legrefináltabban kitervelt módszerekkel sem lehetett lépre csalni, valaminő politikai titok kibeszélésére bírni. Nemcsak kivételes helyzetfelismerésével, értelmi felsőbbbségével, de vele született önfegyelmű képességével is hamar átlátta az ilyen alantas csapdaállítást. Ilyenkor mindig megközelíthetetlen volt. Mint a legtöbb tanult és szelleműs – ám a közéletet kételkedéssel vegyített borúlátással megítélő – embernek, neki is volt érzéke a humor iránt. Ezért sokszor lebilincselő, fűszeres adomákkal tarkított, nyájas beszél-

getésekkel uralta a kényes terepet; háritott el magától minden olyan megnyilatkozást, amely megítélése szerint áruló jelként szolgálhatott a neki nem kívánatos személyek számára. Nevezetes bécsi küldetése alkalmával is könnyen felmérte a helyzetet. Kivált, amikor éles szemmel, de alig titkolt gúnyos mosollyal észrevehette, hogy egyes bécsi ismerősei feszélyezve érzik magukat társaságában. Mások pedig, ha meglátják, csodálkozó pillantások kíséretében gyorsan továbbállnak, hogy ne adjanak alkalmat a vele való találkozásra. Deák a közömbösséig nyugodt nemtörődömséggel s ugyanakkor természetesen egyszerűséggel viselkedett. Fesztelenül mozgott Bécs utcáin, tárgyalt a kancellária hivatali termeiben. Lépteit azonban mindig kitűzött céljának valóra váltása s ennek az éppen adott lehetőségekkel való egyeztetése szabályozta. Így jutott el a kisebb rangú hivatali beosztottak során át Kollowrat államminiszterhez, az őt figyeltető Metternich kancellárhoz, majd Károly és Lajos főhercegekhez s végül magához az uralkodóhoz is. Bizonyos, hogy az udvar is hasznot akart húzni ezekből a látogatásokból; kipuhatolni Deák politikai felfogását, hogy az általa vezetett ellenzék politikai sáncai mögé közvetlenül is bepillantson. Erre enged következtetni a titkosrendőri jelentések jó néhány ide vonatkozó utalása. Bécsi tartózkodásának ötödik napján – február 9-én – például a róla szóló titkos jelentések egyike kiemeli, hogy „Deák a haladó pártnak legjobb és legokosabb feje”, aki „hivatása” – értsd: elvi meggyőződése – miatt „veszedelmes a kormányra”. De „aki őt jól ismeri” – folytatódik a jelentés szövege – „tudja, hogy inkább a mérsékelt liberális párthoz tartozik”. Az udvarnak tehát nyilván érdekében állott személyesen tárgyalni Deákkal, hogy az elvi szilárdsága miatt „veszedelmes”, ám „mérséklet”-éről közismert politikus kártyáiba betekintszen.

Deák a diplomácia finom szabályai szerint járt el a nagy ügy sikere érdekében. Közvetlenül nem támadta a kormánypolitikát! Holott tudjuk, hogy a valóságban éppen a kormány önkényének akart gátat vetni törvényes biztosítókkal, a közelgő országgyűlésen. Most azonban nagy hangsúllyal választotta el az uralkodó személyét és az uralkodóházat a kormány jogtipró magatartásától, és nyíltan kifejtette alapelvét: az uralkodóházhoz való törhetetlen ragaszkodását. *De ennek feltételül szabta meg a magyar törvényhozás tiszteletben tartását!* Mert, ha a kormányzat nem gördít akadályokat a magyar törvényhozás munkája elé, az uralkodóház mindig számíthat „az országgyűlés higgadt, nagyobbik részére, mely már csak Oroszország miatt is át van hatva az Ausztriával való szilárd egyesülés szándékától” – fejtette ki Deák az audienciákon. Az egyik titkos jelentés szerint Deák azt is határozottan kijelentette, hogy „forradalmi párt nincs az országban, csak nagyszájú, lármás hazafiak” akadnak, akik kevés figyelmet érdemelnek. A magyar országgyűlés törvényalkotásának tiszteletben tartása esetén ezek „előbb-utóbb semmivé lesznek”. Ezzel mintegy megnyugtatni akarta az udvart afelől, hogy forradalmi lépésektől egyáltalán nem kell tartania Magyarországon; hogy az effajta politikai szándékokat a legnagyobb mértékben helyteleníti, ami egyébként pontosan megfelelt a valóságnak. Hajlékony, diplomatikus magatartás az uralkodóház felé egyfelől, másfelől a személyi és szólásszabadságot kiharcolni szándékozó, azt törvényes biztosítókkal körülbástyázni akaró állhatatosság a magyar törvényhozás védelmében: ez volt a lényege ekkor Deák politikai álláspontjának.

Úgy látszik, hogy Deáknak a formákban simulékony, az elvek kifejtésében és indoklásában nyílt és egyértelmű magatartása hatással volt tárgyaló partnereire. Legalábbis Orosz József olyan jelentést írt ekkor Metternichnek, amelyben ajánlotta:

Magyarországnak valóban „a nemzetet megértő és a haladást pártoló kormányra van szüksége”.

Deák a személyes tárgyalások végeztével minden kérdés elöl kitért, és a kihallgatások tartalmáról semmit sem árult el. Sem bécsi ismerőseinek, akik, midőn értesültek, hogy az uralkodóval is tárgyalt, most már ugyancsak faggatták az eredményekről, sem az itthoniaknak, amikor március elején visszatért Pestre. Legfeljebb szívélyes fogadtatásának külsőségeiről, az uralkodóház méltányosságáról tett – taktikusan – néhány megjegyzést. A tárgyalások érdemi részét nem érintő s az uralkodóházat dicsérgető megjegyzései ugyanis csak hasznára válhattak kényes és nehéz küldetésének. Az eredmény ismeretes. Wesselényi március 30-án Gräfenbergbe utazhatott, anélkül azonban, hogy a nyakába varrt vád alól felmentették volna. Ezért Deák 1839 őszén ismét kieszközölte az udvarnál a büntetés további elhalasztását. 1840 áprilisának végén az elítéltek – Kossuthtal együtt – amnesztia útján kiszabadultak a fogságból. Az uralkodó pedig kijelentette nyilatkozatában az országgyűlés színe előtt, hogy a szólásszabadságot nem volt szándékában megsérteni. Elsősorban Deák szilárd magatartásának volt köszönhető az is, hogy a kormányzat elismerte a perek megszüntetésének szükségét. Erről írta Deák 1840. május 14-i levelében az 1843 őszéig Freywaldauban megtelepedett Wesselényinek: „. . . állapotunk semmivel nem rosszabb, mint volt, jobb pedig azáltal, hogy a sérelmet okozott eseteknek tetteles következményei meg lettek szüntetve . . .” Igaz: „kegyelmezés” útján! De a nádor, ezt a nemzet méltóságára sérelmes kifejezést, „kifelejtette” az országgyűlésen felolvasott beszédéből, melynek szövegét Deák „igazította ki” titkon.

1841. november 28-ától 1843. március 16-áig Deák Pesten tartózkodott, rövid megszakítással. Lakhelye az egykori Urak utcájában volt a 450. számú házban. Ez a ház ma a Petőfi Sándor utca 6–8/a szám alatt található. Fontos politikai küldetést teljesített. Ő volt az új büntető eljárás tervezetének kidolgozására alakult Országos Választmány egyik tagja, a munkálatok irányítója az ellenzék képviselőjében. Az egész munkálat összefüggött a régi és az új eszmék és intézmények, az egyéni és a nemzeti-polgári szabadságjogok körül folytatott politikai küzdelemmel, az abszolutisztikus kormányzás korlátozása, a törvényhozó hatalom elsődleges szerepének fokozatos kivívása céljaival. Deák most is a „törvényhozás rendes útján”, mint szokása volt mondani, küzdött a polgári-nemzeti fejlődésért, az elavult, feudális jogi intézmények lépcsőzetes lebontása, fokozatos polgári irányú megújítása érdekében.

A titkosrendőrség emberei a Pesten tartózkodó jelentékenyebb politikusokat, többek közt Batthyány Lajost, Eötvös Józsefet, Károlyi Györgyöt, illetve mind a felső-, mind az alsótáblától a Választmányba delegált bizottsági tagokat, azok tevékenységét, egymás közti megbeszéléseit állandó figyelemmel kísérték. Egyebek között olyan, a rendek táblájától kiküldött különböző árnyalatú reformerek keltették fel figyelmüket, mint Bezerédy István, Klauzál Gábor, Pálóczy László, Pulszky Ferenc. De szemmel tartották a Pesten tartózkodó Kossuth hírlapi ténykedését, az ő politikai „modor”-a ellen fellépő Széchenyit csakúgy, mint az eléggé heterogén ellenzéki erőket mindenképpen összetartani igyekvő Deák politikai működését is. A rendőrségi jelentések sűrűn tudósították Sedlnitzkyt az ellenzék tevékenységéről, különféle összejöveteleiről, még az ún. „ellenzéki” bálkon résztvevők kötetlenebb beszélgetéseiről is. E jelentések néhány nap múlva a bécsi Központi Információs Iroda magyarországi és erdélyi tagozata (Zentralinformations Büro, Ungarisch–Siebenbürgische Section) bizalmi embereinek kezében voltak, akik

reszortonként referáltak tartalmukról, a hetenként kétszer-háromszor is összeülő és a Metternich legfőbb irányítása alatt működő Bizottság ülésein. Minden beérkezett jelentésről, előterjesztésük és megvitatásuk után jegyzőkönyvet vezettek, amelynek példányait az államkonferencián litografálták. Ezekből egyet-egyet az uralkodó, Metternich, Sedlnitzky, és a Lombardia alkirálya címet viselő Rainer főherceg kezéihez juttattak.

E jelentések közül figyelmet kelt egy, 1842 december 21-én, Pestről keltezett, Sedlnitzkyhez írt tudósítás, amely ekkor már arra hívja fel a figyelmet, hogy rosszul áll az ellenzék ügye, mert politikailag megosztott: ezért sötét jövődő leelkedik rá. Kossuth már 1841 óta tudatosan törekedett arra, hogy – a megyei ellenzék szószólójaként fellépve – nemcsak új, de önálló fórumot is teremtsen magának a hazai politika küzdőterén. Ezt a lépését – publicisztikájának új vonásaival együtt – a zaklatott kedélyű Széchenyi ismerte fel szinte az első pillanatban, aki már 1841. június 23-án kiadta a Kelet Népe-t, amelyben szenvedélyes hangon támada a „Pesti Hírlapnak minden sajátot támadó modor”-át. Az így nyilvánosan is kiéleződő politikai párviadalban – amelyet a nemzeti-ségi kérdés megítélése körül, 1842 végén tovább gyűrűző Széchenyi–Kossuth-vita mérgecsített el –, Deák politikai mozgástere összeszűkül. Egyfelől elhatárolta magát Széchenyinek Kossuth ellen őt megnyerni és felhasználni törekvő politikájától. Másfelől továbbra is a maga útját járta! Rendíthetetlenül kitartott a reformpolitikát a „törvényhozás rendes útján” tovább terelő, ezt a politikát törvényes biztosítékokkal körülbástyázó, sajátos harci stratégiájánál és az ehhez igazított taktikájánál. Deák a „köztanácskozás”-ok során hozott döntésekben jelölte meg a politikai küzdelem *elsődleges módszerét és terepét*. Ezzel a módszerrel és ilyen keretek között küzdött a reformokért a Választmányban, szinte az utolsó pillanatig, 1843 első két és fél hónapjában is. Ezért volt sorsdöntő a számára a büntetőkódex-tervezet vitájának eredménye, hogy az általa képviselt koncepciót, a többségi elv alapján, elismertesse a Választmányban. Sőt: követi tisztének elvállalását is közvetlenül két törvényes feltételhez kötötte. Eredetileg a háziadó nemesi viselésének törvényes biztosításához megyéjében, annak reményében, hogy a reform majd az eljövendő országgyűlésen is többséget kap, s így az elvet küldői nevében is képviselheti. A másik feltétel pedig koncepciójának többségi elfogadtatása volt a büntető-törvénykönyv-tervezet ügyében. 1843 elején azonban már nyilvánvalóvá vált, hogy egyik feltétel sem adott a számára.

A titkosrendőrség figyelme ebben – az ellenzékre válságos szakaszban – most Deák személyére és tevékenységére összpontosul. Az ágensek nemcsak mindennapjait, de minden óráját is szemmel tartják, ami elképzelhetetlen a szolgáló személyzet lefizetése és információi nélkül. Valószínű – napra pontos dátumot nem ismerünk –, hogy 1843. február 1-én kelt az a bizalmas levél, amely Deák január 30-án bekövetkezett súlyos betegségéről s annak körülményeiről tudósítja a rendőrminisztert. A tudósítás tartalmát a bécsi Központi Információs Iroda február 3-i ülésén tárgyalják és jegyzőkönyvezik. A levélíró személye ismeretlen, de valószínű, hogy ezúttal is a már említett Majláth János a titkos informátor. A jegyzőkönyvezett szöveg szerint Deák január 30-án „hidegrázás” következtében ágyank esett, és még aznap délután súlyos torokbántalmak jelentkeztek nála. Este felkereste orvosa, Attomyr, aki a „scharlach veszélyétől tartott”. Deák az éjszakát álmatlanul töltötte, beszélni is alig volt képes; „felettebb búskomor és szófukar volt”; látogatóit lehetőleg távortartotta magától. „Legjobb barátai csak egyenként mehettek be hozzá.” Másnap – 31-én – kezelőorvosa szerint: „a scharlach veszélytől már

nem kellett többé tartani, de a betegség még mindig igen veszélyes lehet”. Estefelé Deák állapota rosszabbodott. „Leghűbb barátai mély részvétüket fejezték ki, és időről időre érdeklődtek hogyléte felől” – fejeződik be a február 3-án jegyzőkönyvezett szöveg, Deák e napjainak részletes megfigyelése tárgyában. Február 6-án kelt az a másik, ezúttal már bizonyosan Majláth tollából származó jelentés, amelynek tartalmát a Központi Információs Bizottság február 10-i ülésén tárgyalta meg és foglalta jegyzőkönyvbe. Ebből többek között kitűnik, hogy Deák egészségi állapota február 5-e óta már a „javulás útján” van. De azt is megtudjuk belőle, hogy abban az esetben, ha a háziadó ügye nem győzedelmeskedik Zalában, Deák nem vállalja a követséget, és távolmarad az eljövendő országgyűlésről. Azután – és most idézzük az eredeti német nyelvű szövegrészt: „Hierüber wird bemerkt” – tudniillik a Deáknál időző politikusok, mint Károlyi György, Batthyány Lajos, Széchenyi tényleges betegségére hivatkozva kimentette magát, továbbá az elmaradhatatlan Klauzál Gábor és még más, mind a mágnás-, mind az alsótábla ellenzéki férfiai részéről – „daß Deák vom Landtage nicht weckbleiben dürfe, und daß darüber alle Partheien einig seien; Deák aber will nicht gehen, wenn die Besteuerungsfrage im Zalader Komitee durchfiele, weil er gegen seinen Grundsatz nicht handeln kann.” E jelentés alapján is körvonalazható Deák politikai harcmodorának egy további karakterisztikus vonása: az elfeladás nélküli visszavonulás, illetőleg ennek a szándéka, a győzelem szempontjából kilátástalannak ítélt helyzetben. Február 12-én, már a lábadozó Deák írja Wesselényinek, mind a büntetőkódex-tervezet vitájáról, mind a háziadó dolgáról, hogy egyik kérdésben sem „jók a kilátások a jövő országgyűlésére”. A háziadó reformelve „egymás után bukik a legjobb megyékben, s tán nem lesz 15 megye, mely azt elfogadja. – Nálunk Zalában is igen agítálnak ellene, s aligha meg nem buktatják, mert hol hat ezer köznemes ember van, ott könnyű pártot szerezni a nem fizetésre . . .” Február 15-én pedig keserűen panaszodik sógorának írott levelében: „Országos Választmányi dolgaink gyalázatosan mennek, amit az ország bírāja” – Majláth György – „akar, az bizonyos többséget nyer. Ő pedig – nem tudom a maga indulatjából-e, vagy felsőbb utasításból – oly törvényjavaslatokat vitt keresztül a választmánynál, melyek ha országgyűlésen is többséget nyerve életbe lépnének, az új Codex volna a legsúlyosabb csapás, ami nemzetünket érhetné. – Mi ezek ellen votum separatumokat adunk ugyan, de fájdalmas látni, hogy az ország legfőbb tisztviselői ily módon igyekeznek aláásni a nemzeti constitutionalis szabadság alapjait. – Alig várjuk, hogy ezen emberek közül szabaduljunk . . .” Három nappal később – február 18-án – a Deák vezette ellenzék vereségével ért véget a Codex-tervezet vitája a Választmányban. Megbukott az abszolutisztikus kormányzás törvényes korlátozása érdekében vívott deáki koncepció. Ennek folyományaként jutott válságba a törvényekkel politikáló deáki módszer a gyakorlatban, az a harci stratégia, amelyet Deák eddig kimunkált a feudális jogi felépítmény fokozatos liberalizálása érdekében. A válság a Deák vezette magyar reformellenzék válsága is volt egyúttal. Ekkor polarizálódtak az amúgy sem egységes ellenzék erői a politikai küzdelem szélesebb terepén, amely körülményről Deák azt írta 1843. február 12-i, Wesselényihez intézett, már idézett levelében, hogy „pártokra szakadva a vélemények személyes harcok által alig volnának többé egyesíthetők”. Ugyanakkor szervezkednek a reformok ellen fellépő konzervatív erők több megyében is. Mindez együtt nagyon is kétségessé teszi a Deák vezette ellenzék győzelmi esélyeit a közelgő országgyűlésen. Sőt, mint jeleztük, a belső erőviszonyok ilyen alakulása megingatja Deák eddigi vezérszerepét. Olyannyira, hogy

követi tisztének elvállalása – miután elveit semmiként sem adja fel – elvbarátai buzdítása ellenére is, felettebb kétségessé válik a számára.

Erről a válságos helyzetről szól a bécsi Központi Információs Iroda 1843. március 24-i bizottsági ülésén készült jegyzőkönyv egyik, idevonatkozó szövegrésze. Ebből kitűnik: március 15-én Deák búcsút vett elvbarátaitól, és még aznap este aláírták nála az általa készített utolsó különvélemény szövegét. Másnap, március 16-án, Deák hazautazott Pestről. A Választmányba delegált egyes küldöttek még egy utolsó összejövetelen vettek részt, március 18-án. Azután a jegyzőkönyv szövegében ez olvasható: „egyetlen jelesebb ellenzéki delegált sem biztos abban, hogy ismét követként delegálják a következő országgyűlésre, hiszen a legtöbben máris bizonyosak benne, hogy nem fogják őket megválasztani”. Még Klauzálknak is „csak igen csekély reménye” van újraválasztására. Egyedül „Deák a kivétel, akinek a legtöbb reménye van”, de „még ő sem egészen bizonyos benne”. A Deák köré csoportosult ellenzék küzdelme tehát, ha erősen megfogyatkozott reményekkel is, de még tovább folyik – most már a megyékben. A jövődő egyre sötétebb borúlátást fenyeget. Mind a belső, mind pedig a külső erőviszonyok alakulása következtében. Olyan politikai időpontban – 1843 elején –, amikor már vihart jelző fellegek tornyosultak, észak felől közeledve, a hazai politika égboltján. Ez a körülmény pedig – az 1830. évi lengyel felkelés eltiprásának szomorú emlékeitől táplálva – fokozódó nyugtalansággal töltötte el a magyar politikai közvéleményt. Ezekben az években nem egy bizalmas rendőrjelentés érkezett fel Bécsbe arról, hogy az ellenzék kárhóztatja a békés reformoknak útját álló s politikailag rövidlátó osztrák kormányzatot, „amely a nemzetet még csak meg sem akarta ismerni, nem is ismerte meg . . . így a jövő szomorú: meglehet, hogy egy évszázad múlva a magyarok és az osztrákok helyén kozákok és oroszok fognak tanyázni” – idéz egy 1842. június 21-én, Pestről keltezett rendőrjelentés Deák, Klauzál, Pulszky és más ellenzéki férfiak eszmecserejéből, amelyet azok egy budai vendéglőben folytattak. Az „északi veszedelem” nem új keletű, de közvetlenül 1830 óta egyre hangosabb felidézése összefüggött a magyarországi ún. „pánszláv” mozgalom felerősödésével az évtized fordulóján, ami tovább hevítette a politikai kedélyeket.

A Pesti Hírlap, Kossuthal az élén, ekkor – 1842-ben – éles hangon veti fel a kérdést: nem kell-e a szláv nemzetiségi mozgalmaknak „a gravitatio csálhatatlan törvényénél fogva” oda csatlakozni, „hol e gravitacionak súlypontja vagyon?” Deák pedig 1842. november 16-án sógorához írott magánlevelében komor képet fest az európai konstellációról s ennek alapján a *Monarchiára és benne Ausztria- és Magyarországra egyaránt leselkedő közös veszélyekről*. Egy „orosz háború” történelmileg lehetséges következményeit mérlegeli és elemzi levelében. Nála nem is ennek a veszélynek a felidézése az egyedül fontos és érdekes körülmény. Inkább e veszély *potenciálisan lehetséges következményeinek* a megítélése és a belőle levezetett tanulság érdemel figyelmet. Deák azt fejtegeti levelében, hogy egy „orosz háború egy pár szerencsétlen ütközet után reánk nézve aligha véget nem vetne az ausztriai birodalomnak”. S ennek következtében a „Monarchia”, amely „az első megrohanásra összeroskadott”, megszűnne betölteni a *Kelet és a Nyugat közti ütközőállam szerepét*. Alkalmatlanná válna arra, „hogy az éjszaki hatalom ellen Európa védőfalá lehessen”! S ezután így folytatja gondolatmenetét. „Előre látható tehát, hogy oly orosz háborúnak, mely az ausztriai birodalmat megrendítené, vagy éppen semmivé tenné, Európa közbejöttével valószínűleg oly békesség vetne véget, mely az ausztriai szláv tartományokból vagy egy országot, vagy egy szövetséges hatalmat alkotna.”

Így egy új típusú, „szláv tartományokból” álló ütközőállam történelmileg lehetséges létrejöttével számol. Ez az új „szövetséges hatalom” pedig körülfontná az országot. Észak felől Cseh- és Morvaországot, Magyarország szlovák lakta területeit, Galíciát és Lodomériát foglalná magába. Délről pedig Karinthián, Krajnán, Dalmácián, a tenger melléken, Horvátországon, a katonai határvidékeken s „Magyarországnak alsó részein egy csomóban lakó rácok és egyéb szlávok” lakta területein húzódná végig. Következésképpen – folytatja Deák – „Magyarországnak magyar tartományai semmivé lennének önállóságukra s nemzetiségükre nézve . . . úgy bánnának velük, mint tört számokkal, s oda vetnének bennünket, ahová mintegy adjustatio gyanánt jobbnak látnák . . .” Egy ilyen veszélyt kivédendő, erősödik fel Deáknál az a már korábban és különböző kérdések kapcsán minduntalan hangoztatott meggyőződése, hogy *Magyarország a Monarchia nélkül nem állhat meg és viszont*: „amely órában a magyar megszűnik nemzet és pedig magyar nemzet lenni, azon órán halálos sebet kap Ausztria független fennállhatása – una dies utriusque ducet ruinam”.

Ennyit az általános közhangulatról, és szorosabb értelemben az uralkodó politikai tudatról ekkor. Itt csak hangsúlyozzuk: ez a tudat nem tükrözte pontosan a *tényleges* nemzetközi és a hazai nemzetiségi viszonyokat. Ezek ugyanis sokkal összetettebbek voltak! Mind a cári Oroszország és Ausztria feletti ellentmondásos alakuló hatalmi érdekeit, mind a hazai nemzetiségi mozgalmak nem kevésbé ellentmondásos viszonyait és politikai szerepét tekintve. De azért a Kossuth és a Deák által – nem is teljesen azonos módon – megfogalmazott politikai veszélyek történelmi realitását sem lehet, legalábbis potenciálisan, kétségbe vonni. Erre világít rá a Központi Információs Irodának egy eddig ismeretlen jegyzőkönyve. Szövegének közreadása további fontos adalék, elsősorban Deák politikai koncepciójához.

3. *Egy titkos jegyzőkönyv*

A jegyzőkönyv a bécsi Központi Információs Iroda Magyarországi- és Erdélyi Tagozatának ugyancsak 1843. március 24-én tartott bizottsági ülésén készült. Főleg Deák és az ő körébe tartozó ellenzéki politikusok nézeteit, felfogását rögzíti a „pán-szlávizmus”-ról. Címe: „Über die Folgen des Panslavismus”. A jegyzőkönyv Sedlnitzky grófnak, a rendőrség főnökének a magyarországi ügyekről szóló előterjesztése alapján keletkezett. Az előterjesztés alapjául feljegyzések, illetve jelentések szolgáltak. Ezeket azonban nem ismerjük. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy a titkos jelentés erről a kérdéstről attól a személytől származhatott, aki 1843. február 6-án Pestről keltezett bizalmas jelentést küldött Sedlnitzkyhez „Meinungen der Opposition über den Gr. St. Széchenyi” címmel, amelyet az Információs Bizottság február 28-i ülésén tárgyal meg, szintén a rendőrfőnök előterjesztése alapján. A február 6-i tudósítás szövegét Viszota Gyula már közölte magyar nyelven. A magyar nyelvű szöveget összehasonlítottuk az Informationsprotocoll megfelelő német nyelvű szövegével. Szó szerinti egyezést találtunk közöttük. Csak hét sor hiányzik a magyar fordításban közölt *levél* szövegéből. Ezt a hét sornyi hiányt azonban egy ugyanerről a napról keltezett, másik jelentés tartalmazza. Ezt is ismertjük Viszota munkájából. Két különböző irat szövegéről van tehát szó. Az egyik a két részben közölt *jelentésé*, a másik az ezek összefoglalt és teljesen azonos szövegű *jegyzőkönyvezett* formája. A fenti körülmény azt bizonyítja, hogy a jegyzőkönyvezett

szöveg *azonos* a Sedlnitzky kezeihez eljuttatott két részes jelentés szövegével. Ezért az is valószínű, hogy a március 24-i jegyzőkönyv szövege is – azonos gyakorlatot követve – azonos az ismeretlen jelentés szövegével. Ha feltételezésünk helytálló, akkor a jegyzőkönyvezett szöveg alapjául szolgáló jelentés ismeretének hiánya nem túl lényeges körülmény. Továbbá: Viszota a már többször említett Majláth Jánost nevezi meg a február 6-i jelentések írójaként. Az is tény, hogy elsősorban Majláth tudósította ekkor a rendőrmisztert Széchenyi politikai tevékenységéről. Ismerünk továbbá egy – az említett február 28-i szöveghez – hasonló stílusú, korábbi, 1842 február 10-én jegyzőkönyvezett szöveget „Über Franz Deák und den Gr. St. Széchenyi” címmel, amelynek forrása a Széchenyit – s úgy látszik, a vele érintkező politikusokat is – állandóan szemmel tartó Majláth tudósítása volt. Közel esik tehát a feltevés: az 1843 évi, március 24-i jegyzőkönyv szövegének forrása is az ezekben a hónapokban különös buzgósággal „dolgozó” Majláth – ismeretlen – levele lehetett.

Keletkezésének időpontja is ismeretlen. Vagy Deák pesti tartózkodása utolsó napjainak egyikén, vagy inkább elutazását követően, március 18–20-a között keletkezhetett. Hiszen szövegét ugyanazon a napon, március 24-én, foglalták jegyzőkönyvbe, amelyen Deák és a választmányi tagok utolsó két napjának eseményeit, valamint a 18-i utolsó összefüggésel elhangzott megjegyzéseket is regisztrálta a Bécsben működő bizottság. A titkosrendőri jelentések pedig megírásukat követően, többnyire 4–6 nap múltán kerültek a Központi Információs Iroda bizottsági ülései elé.

Magát a *jegyzőkönyv* szövegét már Miskolczy Gyula is olvasta. Sőt: néhány mondatot ki is emelt belőle, majdnem szó szerinti magyar fordításban. Talán nem véletlenül éppen azt a néhány sort, amely – ő így fogalmazott – „Deák monumentális gondolat”-ára vonatkozik. „A pánszlávizmusnak jó oldala az” – idézi Miskolczy a jegyzőkönyvnek a Deák ide vonatkozó szavait megörökítő szövegrészt –, „hogy a nemzetet közelebb hozza a dinasztiahoz, mert ketten csak együtt állhatnak meg a fenyegető veszéllyel szemben”. Magát a szöveget azonban – munkája természetéből adódóan – nem ismertette. Így az ismeretlen a szakirodalomban. Érdekes mozzanatokot s főleg a reformnemesség politikai tudatára jellemző motívumokat ismerhetünk meg belőle. De mindenképp fontos Deák politikai koncepciójának teljesebb megismeréséhez! Szó van benne „egy kelet-európai hatalmas szláv monarchia” megteremtésére irányuló, állítólagos belső propagandáról, a reformellenzéknek – főleg Deáknak – az ezzel kapcsolatos és *Ausztria- és Magyarország viszonyát érintő, alapvető politikai álláspontjáról*. Ismerteti Deák véleményét a „kereskedelmi szellemű Anglia”, a „sértődött Franciaország” és a „megosztott” Németország esetleges politikai reakálásáról egy orosz „invázió” esetén. Kitérnek belőle, hogy Deák ezúttal is szkeptikus volt a nyugati hatalmaktól várható segélynyújtás dolgában. Továbbá: nem érdektelen a szöveg ismerete Deák véleményét illetően a „katonai határőrvidék” különleges szerepének megítélése szempontjából sem. Annak a lehetséges történeti szituációnak a fényében, amikor – Deák szerint – „a végzetes pillanat” eléri. Az sem mellőzhető körülmény, hogy Deák egy „tömegmozgalom” történelmileg elkerülhetetlen kibukkanását jóslja meg, „amely a szlávokból fog kiindulni”. De talán szóljon helyettünk maga a szöveg, amelyet – forrásközlésről lévén szó – most teljes egészében az *eredeti* német nyelven teszünk közzé, az egykorú betűhasználat szerint. Azokat a szavakat, amelyeket pontozással, rövidítve írtak a jegyzőkönyvbe, kiegészítjük és a hiányzó betűket zárójeltek közé iktatjuk.

Über die Folgen des Panславismus

Trotz mehrfachen Nachforschungen konnte kein sicheres Datum über die Verbindung der pester serbischen literarischen Gesellschaft (Serbska Matica) mit St. Petersburg ausgemittelt werden, da seit einigen Jahren der Sekretär derselben *Paulovics*, mißtrauisch und fremd selbst gegen jene Ungarn ward, bey denen er früher die Annäherung gesucht hatte. Dennoch hält man es für gewiß, daß wenigstens vor einigen Jahren eine Kiste mit russischen Büchern von Petersburg an Paulovics gelangt ist, wovon er damals kein Geheimniß machte. Indessen setzten die Panslaven (in Ungarn der pester Prediger Kollár an der Spitze) es fort, unter dem Vorwande, literarische Verbindungen zwischen den verschiedenen Völkerschaften slavischer Zunge zu begründen, Simpathien zu wirken, die wenigstens bis her unter den slavischen Stämmen in Ungarn *nicht* und *nie* bestanden haben; denn nie hat der protestantische Slave sich an den griechischen Serben, nie der konstitutionelle Kroat sich an den unter der Knute stehenden Russen angezogen gefühlt. Man prediget ihnen die Egsistenz einer großen Nation, deren Theile sie wären, um dadurch nach und nach die politischen Bande zu lockern, ja ihre Auflösung vorzubereiten, welche seit tausend Jahren die verschiedenen Völkerschaften Ungarns an einander knüpften. Man setzt es fort mit ewiger Hinweisung auf die slavischen Millionen, mit dem Bilde einer ost-europäischen mächtigen Slavenmonarchie, eines zweyten Cäsarischen, die Gemüther der Stammverwandten zu erhitzen, Ansichten, Wünsche, Hoffnungen, ja Erwartungen zu nähren, die sich eben so wenig mit der glücklichen Fortentwicklung Ungarns und dessen Erstarken durch das Gedeihen der ungarischen Nationalität, die allein fähig ist, einerseits eine kräftige Vereinigung, andererseits aber eine Isolirung gegen die umgebenden slavischen Elemente zu bewerkstelligen, als mit den Interessen der regierenden Dynastie vertragen, an welche Ungarn so mannigfache Bande einig geknüpft ist. Und obschon es schwer wäre, diese Ansicht mit hinreichenden speziellen Angaben zu erhärten, so hält man es dennoch für das richtige, nothwendige und sonach allgemeine Ergebniß alles dessen, was man bey jeder Gelegenheit sieht und hört. Allgemein ist dieses Ergebniß deshalb, weil jeder der sich der vaterländischen Zustände richtig bewußt ist, theilt diese Überzeugung, und mit ihr jene Besorgnisse, die selbe nothwendig begleiten. Diese Besorgniß wurde durch Deák, Klauzál und Kossuth bey einer Zusammenkunft äußerst lebhaft ausgesprochen. Diese Männer stehen in vielfacher Berührung mit allen bedeutenden Persönlichkeiten des Landes (besonders Deák), wurden beynahe täglich von Ankommenden aus allen Gegenden besucht, und schöpften ihre Ansicht aus der vergleichenden Beurtheilung tausend einzelner Thatsachen und Meinungen. Sie sagen die feste Überzeugung, daß sich in Ungarn eine russische Parthey unter allen slavischen Stämmen, meistens diesen selbst noch unbewußt, vorbereitet; daß die Gefahr keineswegs von den Karpathen her, sondern beynahe ausschließlich vom Süden droht; daß die Mil(itär) grenze einen eisernen Arm bildet, der in dem verhängnißvollen Momente, wo die außerhalb derselben sich häufenden russischen Elemente zu einem mächtigen Schlage organisiert seyn werden, sich nicht gegen die Turkey, da diese Bestimmung keinen Sinn mehr hat, sondern gegen Ungarn schließen, bey seinem imposanten Vordringen im Lande Bundesgenossen in Masse finden wird, die sich erst in jenem Momente, der ihnen längst zugedachten Rolle bewußt werden; Ungarn und seine Dynastie wenigstens auf ungarischem Boden schnell erdrücken, und eher, als Konferenzen, oder eine ent-

sprechende Konzentrierung und Disponierung bewaffneter Macht zu irgend einer entscheidenden Handlung Feld gewinnen könnten, ein *fait accompli* aufstellen dürften. Von dem vielfach zurückgewiesenen und gekränkten Frankreich, dem kaufmännischen England, dem getheilten und somit schwachen Deutschland ist nichts Schnelles und Thatkräftiges zu erwarten. Da es übrigens außerhalb des Bereiches der Munizipalitäten und der Gesetzgebung liegt, solchen sich vorbereitenden Schlägen entgegenzuarbeiten, bleibt nichts übrig, als die Besorgniß im Busen zu verbergen, und Alles, was zur Kräftigung des Landes und der Nation thunlich ist, zu thun, als wäre man im Rücken ganz sicher. Sollte durch eine jetzt nicht vorauszusehende und unberechenbare Andersgestaltung der europäischen Verhältnisse eine solche Explosion unmöglich gemacht werden, wäre doch die Zeit gut verwendet gewesen. Doch, so wird nichts Schlimmes ohne alle gute Neubewirkung ist, bemerkte Deák, hat auch die slavische Reaktion, die nicht unbedigt den Ultramagyarismus zur Last gelegt werden darf, es ist vielmehr diese eine Lebensäußerung des gesammten Slavismus, nicht des ungarischen allein, ihr Gutes. Die slavische Reaktion hat unvermerkt viel zu einer festeren Anschließung der ung(arischen) Nation an ihre Dynastie beygetragen, und die Überzeugung, daß die ung(arische) Nation nur mit ihrer Dynastie stehen kann, verbreitet sich und faßt täglich tiefere Wurzeln; es wird ihr deutlich, daß, wie sie an diese durch alle Bande 300-jähriger gemeinschaftlicher Leiden und Freuden gebunden ist, ihr kein anderer verwandter Arm offen steht; ein dunkles Vorgefühl macht sich geltend, daß die Zeit kommen werde, wo beyden ein treues und festes Zusammenhalten Noth thun werde. Man glaubt immer fester, daß Ungarn ohne Österreich nicht mehr stehen könne, und umgekehrt; Deák glaubt, daß, wenn der schwüle Tag kommen wird, wo die italienischen, bömischen, und polnischen Länder, denen allen eine von Österreichs Interressen fremde Zukunft gestellt zu seyn scheint, eine zentrifugale Richtung einschlagen werden, Ungarn das Beyspiel einer unerschütterlichen Ausdauer und Anhänglichkeit, welche trotz so manchen heftigen Diatriben in den Kongregationen und auf den Landtagen nie abgestorben ist, aufstellen werde, und dieß sowohl aus einem ihr einrechnenden loyalen Antriebe, wie auch aus eigenem Interesse das noch mächtiger wirkt. Derselbe schmeichelt sich auch mit der Meinung, daß Österreich dieß sehe, glaube, und deshalb so, wie jetzt, stets eine freundliche brüderliche Politik verfolgen werde. Hierauf wird bemerkt, daß dieß beiläufig auch der bey Manchen klare, bey Anderen dunkle, dennoch aber denselben Resultate zueilende Ideengang sey, welcher der Reg(ierung) im Lande von nun an eine Majorität bey der Opposition sichert, und zwar eine desto größere, desto festere, je mehr sich der öster(reichische) Himmel trüben sollte. Es klingt, fuhr Deák fort, heut zu Tage etwas träumerisch, von Invasionen zu sprechen; aber so wie jede Ursache eine Folge haben muß, so werden die gegenwärtigen volksthümlichen Bewegungen auch die Ihrigen haben. Zwei große Beyspiele weist die neuere Geschichte schon auf: die religiöse Revolution des XVI. und XVII. Jahrhunderts, die politische des XVIII. und XIX., beyde gingen von Gedanken aus, und zogen Eroberungen nach sich; die zweite Hälfte des XIX. Jahrhunderts wird auch die Ihrige mit ihren Folgen haben; eine volksthümliche, und zwar eine furchtbare, da sie von einer weniger kultivirten und großen Masse, dem Slaventhum, ausgehen wird. Denn ihre moralischen Vorgänger stellen sich jetzt schon so fühlbar heraus, daß sie nicht mehr leicht hienweggeläugnet werden können.

Jegyzet

1.

A „Pillantás . . .”-ban, csak hangsúlyozni kívántuk az ún. „kabineti” abszolutizmus s ennek szervezetei részéül működő, a francia forradalom eseményeit, majd a magyar jakobinus mozgalom elfojtását követően kiterjesztett „rendőuralom” ismeretes ténykedését, Ferenc császár egyéniségének és kormányzási stílusának – a lényegre szorítókozó – jellemzésével. Ezekre még ma is jól használható, tényszerű anyagot nyújt Horváth Mihály, Magyarország története című, Budapestben 1873-ban megjelent műve 8. kötetében. Még mindig ő rajzolja meg a leghitelesebben a kort s Ferenc egyéniségét, „a lázadásnak kitett isteni származású fejedelem” portréját, liberális szemlélettel. Ugyanő írja le „a kémkedés és vádaskodási rendszer” elburjánzását, az „elzárkózás” politikáját, a cenzúra megszigorítását, a levéltávizsgáló helyek felállítását, s ő festi meg Sedlnitzky József gróf, a hírhedt rendőrniszter alakját és tevékenységét is a legjobban. Mindezekre lásd említett munkájában főleg a 485–491, valamint az 501–503. lapokon írottakat. Sedlnitzky biográfiáját, aránylag részletes adatokkal adja elő *Constant von Wurzbach*, Biographische Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Wien, 1877. 33. k. 284–288. Az újabb osztrák irodalom is kitér ezekre a kérdésekre, anélkül azonban, hogy érdemben különösebben újat mondana róluk. Ezek a munkák inkább az egykorú nemzetközi viszonyokról nyújtanak újabb áttekintést, osztrák szemzőgből. Lásd: *Erich Zöllner*, Geschichte Österreichs, 1961, Wien, 329–330. l.; *Maer–Kaindl–Pirchegger–Klein*, Geschichte und Kulturleben Österreichs von 1792 bis zum Staatsvertrag von 1955, Wien–Stuttgart, ötödik bővített kiadás (1965). A szövegben idézett jellemzés Ferenc császárról innen való, 1. lap: lásd még hozzá a korszakról az 55–62. lapokon írottakat. Ugyanerről: *Hugo Hantsch*, Die Geschichte Österreichs I–II. k., Gratz–Wien–Köln, az 1962. évi kiadásban a II. k. 298.

A kémhálózat működéséről, a postai cenzúráról, a titkos levelezőkről, valamint a beszerzés módszereiről használható adalékok olvashatók *Takáts Sándor* néhány, a kérdérről szóló dolgozatában. Főleg: Társasélet a pozsonyi országgyűléseken, és a Deák Ferenc és a titkosrendőrség című, kisebb írásait hasznosítottuk. Mindkettő az Emlékezzünk eleinkről című, Budapestben (1929-ben) megjelent kötetben található a 373–408, illetve az 525–553. lapokon. Ő írta a Wesselényi Miklós és a titkosrendőrség című dolgozatot is, amely először a Budapesti Szemle 221. kötetében jelent meg az 57–102. lapokon. Utóbb pedig a Kémvilág Magyarországon című Budapestben (1932-ben) kiadott kétrészes kötetben is napvilágot látott. Ebben – egyebek között – a témát érintő két munkát is írt. Ezek címei: A posta a kémrendszer szolgálatában, és a Politikai konventikulumok és titkos konferenciák az országgyűléseken. Mindkettő a II. részben: 93–114. és 55–171. lapok. A kötet 1980-ban újból megjelent, de a lábjegyzetekbe foglalt magyar és német nyelvű hivatkozások és forrásmegjelölés nélkül. Lásd még Tőle a Titkos referensekről című, a Budapesti Hírlap 1931. évi 218. számában publikált dolgozatát. A postaszolgálat szervezetéről, hálózatának kiépítéséről – a cenzúrára is kitérve – történeti áttekintést ad *Hennyei Vilmos*, A magyar posta története című munkájában. Budapest, 1926.; a cenzúráról lásd a 143. *Takáts* említett munkáin kívül forrásként használtuk azokat a titkosrendőri jelentéseket is, amelyeket ugyan ő is ismert, de nem publikált. Ezek adataiból azokat, amelyek az 1830-as évek két országgyűlésének eseményeire vonatkoznak, 34 évvel ezelőtt magunk is kigyűjtöttük és egy részüket publikáltuk, A jobbágykérdés az 1832–36-os országgyűlésen című, Budapestben 1948-ban megjelent munkánkban. E forrás lelőhelye annak idején a Parlamenti Könyvtár Levéltárában volt, az országgyűlésekkel kapcsolatos „kémjelentések” között, egy külön gyűjteményben. Ezekből között Takáts is – saját témáinak megfelelően – számos jelentést, illetve jelentésrészletet, adalékok formájában. A továbbiakban lásd: Kémjelentések.

A „hidra”, ill. egykorú írással, „hydra” kifejezés korabeli használatára lásd, többek közt, *Kölcsey Ferenc* Országgyűlési Napló-ját s benne Wesselényi védelme című írását, Budapest, 1874. Ebben több utalás is olvasható a titkosrendőrség és embereinek tevékenységéről a 205–206. lapokon. Így pl. a Wesselényi elleni kémkedésekről is a 104–105 lapokon, továbbá az ellenzék egyes tagjainak titkos tanácskozásairól, ill. azok helyeiről. Ezek gyakran Wesselényi, Kölcsey szálláshelyén és az „Irgalmasok” kolostorában voltak. Lásd: i. m. 62., 64–65., 142., 144., 147. Az ellenzékiek a titkos összejövetelek helyét váltogatták. Sok tanácskozás folyt Csapó Dániel, tolnai követ lakásán is –

visszahívásáig –, amiről egy kémjelentés is említést tesz: Kémjelentések, 1834. augusztus 29. 49. csomó 7428 sz. Ugyanerről lásd még *Takáts*, Politikai Konventikulumok . . . i. m. 70–76.

Wesselényi figyeltetéséről és besúgóiról, valamint a beszerzési módszereiről lásd: *Takáts*, Wesselényi . . . c. id. dolgozatát a Budapesti Szemlében az 58. lapon. Ő említi a lepéNZelt Cserey őrnagy és az Istvánffy álnéven dolgozó egyén kémtevékenységét is. Azt is írja, hogy Cserey titkos hírvívője bizonyos Korondy kanonok volt, és hogy Zsibó és környéke hemzsegett a titkos megbízottaktól. I. m. 60–62. *Andrássy József*, Wesselényi írtnokának hasonló szerepéről: Tőle, Kémvilág . . . I. r. 26–29. Ugyanitt olvashatunk Ferstl Lipót, pozsonyi rendőrfőnök 1834. szeptember 19-én kelt, Wesselényi elzárására tett jellemző javaslatáról. Az 1980. évi újabb kiadásban a 18.

A felső- és az alsótábla résztvevőinek politikai jellemzéséről, sokszor összekeverve a rendi és a reformellenzékiséget, nagy mennyiségű iratanyag tájékoztat. Köztük figyelmet érdemel a Ferenc császár titkos aktái közt található két jellemzés. Az egyik 1825–6–7-ből, „Charakteristik der auf dem ungarischen Landtage vom Jahre 1825–6–7 erschienenen Magnaten u. Ablegaten. Zusammengestellt aus der in den Landtags-Berichten enthaltenen Raten“, a másik „Ablegati Comitatum 1830“ címmel. Haus-Hof-und Staatsarchiv, újabban Wiener Staatsarchiv, (a továbbiakban Staatsarchiv) Kabinettsarchiv, Kaiser Franz-Akten 146. sz. Az 1830. évből való jellemzés a III. sz. iratköteZben található. Bennük. többek közt, Wesselényiről azt emelik ki, hogy ő a „wüthendster Opponent in der Magnaten Tafel; Präsident des sogenannten Klubs, und übt als solcher große Gastfreundschaft aus“. Széchenyiről pedig, hogy: ein heftiger und hartnäckiger Opponent in der Magnaten Tafel . . . arbeitete fleißig und unermüdet, um sich zum ungarischen Redner, Juristen und Publizisten zu bilden, und nahm sogar seine Entlassung vom Militär um sich ungestörter den weitaussehenden neu constitutionellen Planen zu widmen, die er im Kopfe trug“. Azután, 1830-ból: „ein Nachahmer von Allem, was englische Sitte ist . . .“ Lásd hozzá az 1832/36. évi országgyűlés végén készült jegyzéket a főispánok és az alsótáblai követek pártállásáról. Ez a kémjelentések közt található „Übersichts-Tabelle der Comitane, besondere Districte ihres Landtag-Deputierten, Obergespänne, und Administratoren mit dem Schluß des Landtags 1832/36“ címmel, 50. cs. 7759 számú irat. *Wirkner* kancellistára lásd: Élményeim című kötetét, Pozsony, Deák Ferenc . . . i. m. 545. Klauzál ezzel kapcsolatos kijelentésére, hogy kémeK mindig akadnak köztünk stb.-re: Ugyanő. Politikai konventikulumok . . . i. m. (Kémvilág . . .) 75–76.

Az 1830-as évekből származó titkosrendőri jelentésekre és a levelezők neveire, köztük Ferstlnek Sedlnitzkyhez írott jelentéseire is, lásd: Kémjelentések 1832. július 21. – 49. cs. 7357. sz.; nov. 9. – 7364. sz.; nov. 23. – 7369. sz.; nov. 26. – 7370. sz.; 1833 nov. 22. – 7381. sz.; 1834 május 8. – 7418/a sz.; okt. 6. – 7438. sz.; nov. 19. – 7453 és 7454. sz. 1838. március 28. – 54. cs. 8205.; december 11. – 8207. sz.; 1839. március 28. – 8219. sz.; december 22. – 60. cs. 8417/b-e sz. Majláth János publicista és költő, aki történetírói munkásságot is folytatott. Jogot végzett Győrött. A Pest megyei Törökbálint uradalom tulajdonosa. Több ízben vett részt a pozsonyi diétákon. Kétes jellem, aki megromlott anyagi viszonyai miatt is könnyen az udvar szolgálatába szegődött. A Pest megyei gyűléseken is fellépett Kossuth ellen, erősen konzervatív szellemben. Ferstl 1833. január 2-i levelére lásd: *Takáts*, Politikai konventikulumok. A Wirknerrel közeli kapcsolatokat létesítő Orosz József-re, lásd – *Wirkner* id. munkáján kívül – Kosáry Domokos, Kossuth és az Országgyűlési Tudósítások 381., 387., és *Ugyanő*: A válság évei és a Hírnök, 404. Mindkét tanulmány A magyar sajtó története című, legújabban megjelent I. kötetében olvasható. Szerk. Kókay György. Budapest, 1979. Kossuth Országgyűlési Tudósításai, ill. a személyével foglalkozó bizalmas aktákra lásd: Staatsarchiv-Kabinettsarchiv, Staatskonferenzakten, 1833/a 26. karton iratai közül főleg a 931/833, – 936/833, – 959/833, – 960/833, – 962/833 számokkal jelzettek.

2.

A „Deák . . .“ stb.-ben arról, hogy a titkosrendőrség az 1833. május 1-én, a diétára újonnan érkező Ferencről még semmi lényegeset sem tudott, tanúskodik Ferstlnek egy 1833. április 2-i levele. *Takáts*, Deák Ferenc . . . i. m. 526. Deák későbbi módszeres megfigyeltetéséről, a róla készített „Überwachung-Rapport“-ok és „Über Deáks charakteristisches Benehmen“ című akták tanúskodnak. Ezekből az – időközben megsemmisült – iratokból idéz korábban kijegyzett részleteket *Takáts* i. m. 527. Ugyanitt olvasható, hogy Deák megfigyeltetése havonta 10–20 forintba került. „Megfontolt” politikai magatartásáról ugyanitt. Lásd hozzá az 1834. augusztus 29-éről „Notizen über die Umtriebe

der Opposition und die sich Bildeten Antiopposition" című, hosszabb kémjelentést. Benne megjegyzések Deákról is, főleg nagy befolyásáról az alsótáblai követek közt. Kémjelentések 49. cs. 4728. sz. „Bámulatos ismeretei”-ről, valamint az 1839 júniusi jelentésről, hogy elsőnek érkezik a diétára stb.-re: Takáts i. m. 528–9. Az 1838. évi december 2-i keltezésű, máig is publikálatlan levele: Kémjelentések 1838, 54. cs. 8205. sz. Benne a szöveg arról, hogy „Vor den Theorien des Beöthy, bei welchen man leicht zu heftigen Aeußerungen verleitet werden kann, ist man zur Lehre des Franz Deák übergangen, der in dem Aufsuchen alter Gesetze und in deren Anwendung das Heil der Opposition sucht, und in Anordnung derselben Ruhe und Mässigung, zugleich aber Beharrlichkeit und Umbeugsamkeit anrathet.”

Deák szerepéről az elitét Wesselényi szabadon bocsátása és a fogva tartott Kossuth büntetésének elengedése érdekében. lásd: *Ferenczi Zoltán*, Deák élete című háromkötetes munkájából az I. kötetben, Deák és a szólásszabadsági perek című fejezet vonatkozó lapjait. Budapest, 1904. 205–230. Deák 1839 február–márciusi bécsi látogatásáról ez ügyben, figyeltetéséről, napi programjának nyomon követéséről, hivatalos tárgyalásairól, jellemzéséről, hogy „igazságossága” miatt „veszedelmes” a kormányra, lásd *Ferenczi* i. m. 225–226.; továbbá: *Takáts*, Deák és a titkosrendőrség i. m. 533–536. Deák bécsi látogatásának személyes körülményeiről, az uralkodónál február 13-án tett audienciájáról, viselkedéséről és a mindezekkel összefüggő egyéb – a dolgozatban említett – mozzanatokról, ugyancsak *Takáts* fenti dolgozata szolgál adalékkal, i. m. 537–539. Deák bizalmas levelezése a postaszolgálat kikerülésével történt. Már 1833. május 7-i, Pozsonyból írt első levelét is, amelyet sógorának küldött, bizonyos „Molnár Úr”, a pesti Molnár János útján juttatta el a címzetthez. Régi Okiratok és Levelek Tára 1906. 2. február 15. 57. l. Amikor 1836. december 31-én levelet írt Kossuthnak Pestre, Kehidáról, Hertelendy Károly követtársával küldte azt el, mert úgy hallotta, hogy a postai leveleket nem adják Kossuth kezeihez. Deák Ferenc emlékezete I–II. k. Levelek 1822–1875., Budapest, 1890. Ráth Mór-féle kiadás, Váczy János előszavával II. k. 25–33. Széchenyihez a Pesti Hírlap ügyében írt, 1841. március 20-án kelt válaszlevelét, amelyet Pulszky Ferenc útján küldött el a címzetthez, így kezdi: „Későn válaszolok, mert postán, hol a kormány örökös a pecsét szentsége felett, írni nem akartam, s noha veszélyteljes titkaim nincsenek, mégis inkább biztos alkalmat vártam.” *Vízota Gyula*, A Kelet Népe történetéhez. Budapesti Szemle, 1903. 178–187. Deák Széchenyi február 7-i levelére válaszolt. Az eredeti levél ma a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található a Deák-levelek közt. Jelzete: K–203/88 sz. Az országgyűlés szüneteiben és a más alkalmakkor is tartott „társas-élet”-et, vigalmakat, az ellenzék által rendezett táncestélyeket, az ún. „Oppositions Ball”-okat szintén rendőri megfigyelés alatt tartották. Lásd pl. *Takáts* Társasélet . . . i. m. 395–399.; továbbá: „Über den Juristenball: című jegyzőkönyvet. Staatsarchiv Kabinetsarchiv, Zentralinformationsprotocolle, Ungarisch–Siebenbürgische Section, 1843, Sitzung vom 10. Februar, 12. fölio, 94. A női besügókról Eötvös Károly is megemlékezik, Deák Ferenc és családja című, kétkötetes publicisztikai munkájában. Budapest, 1905 II. k. 240–241. l. Deák magatartásáról, adomáiról, ezek politikai háttéréről, ill. szerepéről, Eötvös írásán kívül, máshonnan is értesülhetünk. Így megemlíti őket *Takáts* is, Deák és a titkosrendőrség című id. dolgozatában, egy jelentésre hivatkozva az 539. lapon: „Ha kérdezik” – olvasható ebben, Deák – „adomákkal traktálja a kíváncsiakat”. Sednitzky február 12-én azt írja Metternichnek: „Ennek a követnek sokat kifejező arca van. Ha Wesselényiről van szó, inkább arcjátékokkal, mint szóval beszél.” Ugyanott 535. Ugyanerről korábban, *Ferenczi* i. m. I. k. 226. A Deák személyétől való óvatos tartózkodásról Bécsben, megemlékezik: *Takáts*, i. m. 536–537. A február 9-i, róla szóló, idézett titkosrendőri jelentés ugyanitt 534–536. Deáknak a magyar törvényhozás tiszteletben tartásáról mondott szavaira stb.-re: *Ferenczi*, i. m. I. k. 227. Arról, hogy „forradalmi párt nincs az országban . . . stb.: *Takáts* i. m. 538.; továbbá, hogy Orosz József is jelentést írt Deákról. lásd ugyanitt az 539–540. lapokat. Deák megközelíthetlenségéről tárgyalásai végeztével stb.-re lásd: *Takáts* i. m. 539., továbbá Kémjelentések „Notizen aus Pest vom 28. März 1839”. 54. cs. 8219/n. sz., idézi *Takáts* i. m. 541–542. Küldetésének eredményeit rövid előadásban közli *Ferenczi* i. m. I. k. 267., 279–283. A Wesselényinek Freywaldauba küldött 1840. május 14-i levelére lásd: Levelek i. m. II. k. 67. Ezt idézi *Ferenczi* i. m. I. k. 283.

Deák pesti tartózkodásáról 1841–43 közt a büntetőtörvénytervezet elkészítése ügyében, *Ferenczi* írt röviden, Deák és a büntetőtörvénykönyvi javaslat címmel, i. m. I. k. 340–361. Vessd össze: *Sarkós Béla*, Deák és Vukovics (két igazságügy-miniszter) című, e kérdéssel is foglalkozó, kezdeményező munkáját. Budapest, 1970. 49. Értekezések a történeti tudományok köréből. 54. sz. Leg-

újban Varga János publikált kitűnő munkát az egész problematikáról, Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete címmel. Zalai Gyűjtemény, 15. Zalaegerszeg, 1980. A Deákot illető egyes részletek említése e munka felhasználása alapján történt. Deák pesti lakhelyét *Ferenczi* jelöli meg. i. m. I. k. 350. Az ekkor Pesten tartózkodó politikusok rendőri megfigyelésére *Viszota Gyula* ad hatalmas anyagot, Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal című aktapublikációjában (a továbbiakban: Írói és hírlapi vita) I. r. 1841–1843. Budapest, 1927. Ugyanerre használható Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860 című kétkötetes munka, Budapest, 1943. Összeállította *Bártfai Szabó László*. A továbbiakban: *Bártfai Szabó László*.

A Zentralinformatiönsbüro alapításáról, magyarországi és erdélyi szekciójáról, vezetéséről, működéséről, a bizottsági ülésekről és azok résztvevőiről lásd: *Fritz Reinöhl*, Die österreichischen Informationsbüros des Vormärz, ihre Akten und Protocolle, München, 1929. 261–288. (Különnyomat) Az 1842. december 21-i, említett rendőrijelentésre lásd: *Viszota*, Írói és hírlapi vita I. r. 697–698. Kossuth hírlapi tevékenységéről korszerű és valós képet rajzolt legújában *Kosáry Domokos*, Kossuth és a Pesti Hírlap című, átfogó tanulmányában. Megjelent: A magyar sajtó... idézett kötetben a 665–713. lapokon. Széchenyiről: *Viszota Gy.*: Széchenyi István politikája 1842–45-ben, Budapesti Szemle, Budapest 1904. 361–387. Legújában lásd erről is *Kosáry D.*, Széchenyi a Pesti Hírlap ellen című, az egész kérdésről összefüggő képet adó tanulmányát, A magyar sajtó... i. m. 741–778. Az új kossuthi „modor”-ról lásd Széchenyi levelét Deákhoz 1841. június 29-éről. Közli *Bártfai Szabó László* i. m. I. k. 382. Széchenyi nagy vitát kiváltó, nevezetes, messze tekintő politikai bölcsességéről tanuskodó beszéde a nemzetiségi kérdésről 1842. november 27-én hangozott el Pest megye közgyűlési termében. A beszéd nyomtatásban december 23-án jelent meg. Politikai visszhangjáról már másnap – 24-én – jelentés készült Sedlnitzky részére. Sedlnitzky jelentése Metternichnek minderről 1843. január 27-én kelt. Lásd: *Viszota Gy.*, Írói és hírlapi vita, CXIX–CXX. ill. 669–703. Deák politikai mozgásterének beszűküléséről ugyanitt olvasható a 697–698 lapokon. Az általa használt, jellemző kifejezésekről és ezekkel kapcsolatban a „pártviszályok” elkerüléséről számos megnyilatkozása tanuskodik. Lásd levelét Wesselényihez 1841. március 4-éről Kehidáról. Ebben a törvényhozás elsődleges szerepére hivatkozva írja: a Pesti Hírlap „elönmunkálatokat tesz a törvényhozás célszerű haladásának”. *Bártfai Szabó László* I. k. 376–377. Az 1841. március 20-i s már említett levelében, amelyet Széchenyi lecsillapítására írt, többek közt azt is hangsúlyozza, hogy Kossuth hírlapja „a közértelmességet” terjeszti, és ez „a törvényhozás előmunkálatául” szolgál. 1843. február 12-én Pestről Wesselényihez írott levelében pedig lesújtva ír – egyebek mellett – arról is, hogy „pártokra szakadva a vélemények személyes harcok által alig volnának egyesíthetők”. Levelék i. m. II. k. 81–83. Ugyanerről Deák két levele s a szláv kérdés 1842–43-ban. Közli *Ferenczi Z.*, Budapesti Szemle, Budapest 1900, 102. k. 45. Deák szerepére a büntetőtörvénytervezet vitája kapcsán, különösen az ellenvélemények kidolgozásában, lásd *Varga J.* i. m. 111–157. Ő is említi Deák feltételeit követi tisztségének elfogadása ügyében. Lásd erről: Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Informationsprotocolle “Über Franz Deák und den Gr. St. Széchenyi” címmel az 1843. február 10. ülés jegyzőkönyvét. 1843, 23. katon 12. fólió, 93–94. Ugyanerről már a január 13-i ülés jegyzőkönyvében is szó esik. B. Z. 24. sz. Deák 1843. január 30-án bekövetkezett betegségéről szóló jegyzőkönyv ugyanott található. „Über Franz Deák” címmel: 1843. február 3-i ülés, 10 fólió 75–76. A február 6-án kelt Majláth-féle jelentés jegyzőkönyvére lásd a már fent említett 10-i ülés jegyzőkönyvét. Széchenyi valóban beteg volt a jelzett napokban. Ez a körülmény kitűnik Naplójából is. Lásd: *Viszota Gy.* Gróf Széchenyi István naplói, V. k. 1836–1843. Budapest. 1937, 667–680. Deák 1843 február 12-i levelére Wesselényihez, *Bártfai Szabó László* i. m. I. k. 440. A február 15-i, sógorához írottakra lásd: Deák Ferenc és Oszterhuber József levelezése, Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Levelestár. 14. fólió, 1843. február 15. A levelet idézi *Varga J.* i. m. 117–118. Az 1842. június 21-i rendőrijelentésre lásd: *Bártfai Szabó László*, i. m. I. k. 409. A Pesti Hírlapról és benne az említett idézetről 1842-ből lásd: *Kosáry*. A Pesti Hírlap nacionalizmusa című, maig is alapvető, nagy tanulmányát. Századok, 1943. 339., valamint: Töle, Kossuth és a Pesti Hírlap című s már i. m. A magyar sajtó... id. kötetben az említett lapokon. Egyébként a rendi és a reformnacionalizmus - e tekintetben – szinte azonos politikai tudatot tükrözött, Nagy Páltól Kossuthig. A fiatal Kossuth már az 1830-as évek kezdetén is elég nyersen azt írta, hogy „miután a bécsi kongresszus által felépített külső védfal” – a „kongresszusi” Lengyelország – „már eldőlt, hasonló sors néz a magyarra, egy szörnyebb, egy rettentőbb bálvány hatalom ellen, mely erőszakos rémként fenyegeti Európa constitutionális létét”.

Azután az ország szláv nemzetiségű lakosaira célozva: „Csak elfogultság nélkül fontoljuk meg politikai állásunkat, vessünk egy önmeghiúságtól távol tekintetet országunk heterogén elemeire . . .”, *Barta István*, A fiatal Kossuth, Budapest, 1966, 223. Deák 1842. nov. 16-i – pontosabban – 10–16-i, Hertelendy Károly útján küldött levelére és az idézett szövegre: *Sándor Pál*, Deák politikai koncepciójához. Ismeretlen levele 1842-ből, Történelmi Szemle, 1979. 2. sz. 262–282. A Deák vezette ellenzék vereségéről a kódextervezet vitája során a Választmányban, részletesen ír, új források alapján *Varga J.* i. m.-ben, főleg a 117–154. lapokon. Deák 1843. február 12-i leveléből vett idézetre lásd a fentebb már jelzetteket. A Központi Információs Iroda 1843. évi március 24-i bizottsági ülésének a dolgozatban említett jegyzőkönyvi idézete az „Über die Deputiertenwahlen” című szövegből való: Informationsprotocolle, 1843, 23. karton, 21. fólió, 155.

3.

Az „Egy titkos jegyzőkönyv”-ben írottakhoz itt csak az alábbiakat jegyezzük meg.

Az 1843. évi február 6-i tudósítás szövegére lásd: *Viszota Gy.*, Írói és hírlapi vita i. m.-t I. k. 706–707. lapok. A szerző a Polizei-Hofstelle 1843. évi 1243., illetőleg 1246. számú jelzeteire hivatkozik. Széchenyi politikai tevékenységéről Majláth J. tudósított rendszeresen Az „Über Franz Deák und den Gr. St. Széchenyi” című, említett jegyzőkönyvből az is kitűnik, hogy Deák jelzett betegségének napjaiban „Széchenyi . . . ließ ihm sagen, es thue ihm sehr leid, daß er selbst kränklich das Zimmer hüthen müsse, und ihn daher nicht besuchen könne . . .” Ezért véljük, hogy ez a jegyzőkönyv Majláth levele nyomán keletkezett. Mivel pedig az általa figyelt Széchenyi – felépülését követően is – találkozott Deákkal, bár viszonyuk ekkor már igen feszült volt, közel esik a feltevés, hogy a március 24-i jegyzőkönyv is a Széchenyit és a vele érintkező politikusokat is folyvást szemmel tartó Majláth jelentése alapján készülhetett. Széchenyi találkozásait Deákkal ekkor naplóbejegyzései is bizonyítják. Lásd: *Viszota*, Naplók, V. k. 674., 678., 683., 686., 681–2. A *Miskolczy*-idézetre lásd Tőle, A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában, Budapest, 1927, 266. Az „Über die Folgen des Panslavismus” című jegyzőkönyv forrása: Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Informationsprotocolle, Ungarisch–Siebenbürgische Section, 1843, 23. karton, 21. fólió, 157–159.